POBLAT TALAIÒTIC DE SON FORNÉS: 1000 A.C. - 100 A.C.

GUIA DE LES EXCAVACIONS 1975-1988

AJUNTAMENT DE MONTUÏRI

L'Ajuntament ha cregut oportú de fer-vos arribar aquesta guia, per tal que us consciencieu del valor i de la importància que el poblat talaiòtic de Son Fornés, reconegut pels especialistes com a un dels més importants d'Espanya, té com a font de recerca científica.

Amb aquesta publicació també pretén divulgar els coneixements que el tècnics han tret a partir de les excavacions realitzades i que el proper any, davant la magnitud d'aquest llegat cultural que ens deixaren els nostres avantpassats, continuaran amb la presència d'arqueòlegs internacionals.

Hi trobareu continguts sobre l'estructura arquitectònica i sobre les formes de vida d'aquest poblat que ben segur us donaran una idea del que va esdevenir en el darrer mil·leni abans de Crist a aquests indrets.

Perquè aprengueu a estimar i a valorar el que és nostre.

Raimundo Arbona
REGIDOR DE CULTURA

INTRODUCCIÓ: ELS PRIMERS POBLADORS

"Maldament fos aquell un lloc habitat sempre, s'es borrat es record des qui varen fer sa torre i quin any va esser construida, encara que aparentament data del sigle setze. Així com es vent terral s'endú lluny, molt lluny, cap a la mar sa pols de sa carretera d'aquella vorera i no torna mai més, així se borren amb sa ratxa des temps molts de records que seria útil conservar. I si s'oblida qui i quan se va fer sa torre que per molts podia esser questió de vida, quant més fàcil serà que desaparesquen altres records" (Arxiduc Lluis Salvador, 1951:28-27)

Aquesta reflexió d'un bon coneixedor de les rondalles de Mallorca ens permet plantejar com la memòria popular sovint ha transmés la història de l'illa.

En un moment no gaire llunyà de la història de Mallorca "hi havia perill de correries de moros", circumstància que obligà a les institucions i als pobladors a construir talaies per tal de vigilar les possibles incursions. Aquest fet portà com a conseqüència la idea que tota construcció en forma de torre, o que, en últim extrem, no es conegués el seu origen fos dels "temps des moros".

"...s'atalaia de sa torra toca es corn, perqué havia vist un altra guarda de moros que pujava de sa part de mar, i aquí fugen aquells homos que se baraiaven, i tots es demés trebaidors d'aquells redols i tothom acudeix a sa torre per amagar-se". (Es fet se sa torre de Canyamel, a: Arxiduc Lluís Salvador; 1951: 252)

El cert és que l'origen de moltes torres, com el cas de la de Canyamel, són de l'època esmentada a la cita, però la majoria són molt més antigues, vers el 1000 a.n.e.

Quins foren els primers pobladors de l'illa?

D'on procedien?

Les restes dels primers humans estan datades el 5000 a.n.e. Eren gents que habitaven en coves, vivien de la cacera d'animals salvatges com el Myotragus Balearicus i de la recol·lecció de plantes i poca cosa més sabem d'aquets primers pobladors **(fig. 1)**

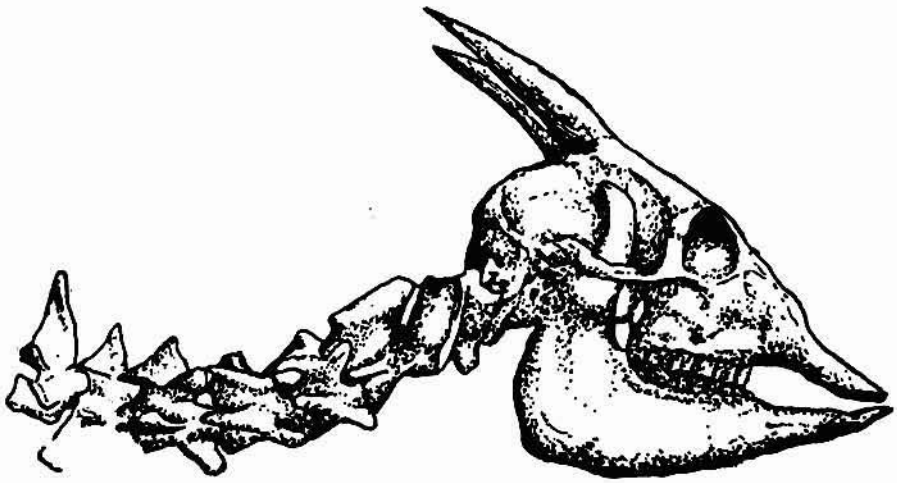

Fig. 1. Myotragus Baleariqus. Espècie extingida d'antílop.
Constitueix una de les principals fonts d'aliment dels primers habitants de l'illa.

Vers el 3000 a.n.e. trobem grups dedicats a l'agricultura i a la ramaderia d'ovelles i cabres que tenen molins de pedra per moldre cereals, fabriquen ceràmica i continuen caçant animals salvatges i aprofitant tot allò que la natura els hi ofereix. Si bé alguns d'aquets grups continuen aprofitant les coves, ara les transformen fent-hi construccions per tal de fer-les més habitables. Altres grups viuen a l'aire lliure, en cabanes i habitacions en forma de nau invertida (navetiformes) fetes de predes i cobertes per branques. Tots ells conformarien el que s'ha anomenat "cultura pre-talaiòtica", perquè són anteriors a aquells que entorn del 1000 a.n.e. varen construir els talaiots i poblats com el de Son Fornés.

Hi ha diferents teories sobre l'origen de les gents que varen construir els talaiots. Alguns mantenen que provenien d'altres illes de la Mediterrània Occidental, d'altres opinen que eren descendents dels "pre-talaiòtics"

De qualsevol manera la construcció d'aquests talaiots i els poblats que els envoltaren constituïren les primeres comunitats organitzades de l'illa de Mallorca, que ocuparen diferents zones de la costa, la muntanya i la plana, com podem observar en el mapa de la **Fig. 2.**

A la plana de Mallorca, Son Fornés representa una mostra singular, no per l'absència d'altres poblats, sinó per la manca d'excavacions d'altres enclaus talaiòtics.

LES EXCAVACIONS ARQUEOLOGIQUES DE SON FORNÉS

Els treballs arqueològics al jaciment de Son Fornés s'iniciaren el 1975. D'ençà han estat dirigits per Vicente Llull i Ma. Encarna Sanahuja. Actualment formen part del programa d'investigació arqueològica de la Universitat Autònoma de Barcelona. L'equip de treball està integrat per: Eulàlia Colomer, Francesc Fabrés, Sylvia Gili, Vicent Marí, Cristina Rihuete i Lluís Vila. I hi ha col·laborat: Víctor Manuel Bulet, Ester Hachuel i Julia Sánchez. Fins ara les tasque dutes a terme han permès determinar les característi-

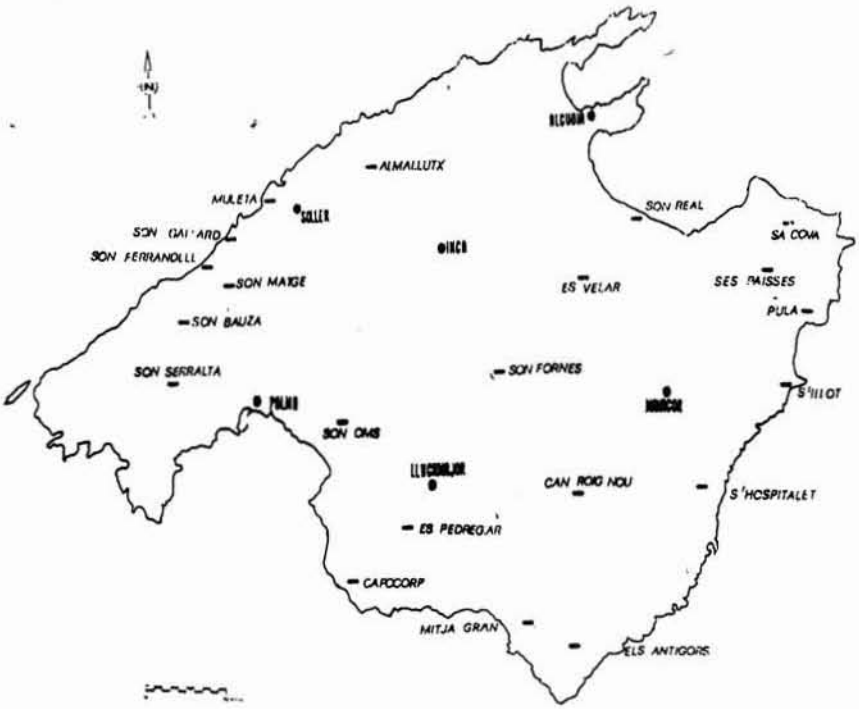

Fig. 2. Mapa de dispersió dels principals poblats talaiòtics.

ques económico-socials de les distintes comunitats que ocuparen el poblat de Son Fornés durant més de mil anys.

Fases del jacimient

Gràcies als materials arqueològics registrats en els sondeigs estratigràfics i a les datacions obtingudes mitjançant el Carboni 14, sabem que Son Fornés fou freqüentat des del 900 a.n.e. fins el segle IV d.n.e. Tot i així, les excavacions realitzades exclussivament en el sector sudoest del poblat, tan sols han testimoniat tres fases successives de poblament, la primera de les quals correspon a una fase avançada del període talaiòtic, des dels començaments del s. VII fins a mitjans del VI a.n.e. Pertanyen a aquesta època els dos talaiots, cinc vivendes i una muralla que uneix ambdós talaiots, serveix de paret de fons a quatre de les vivendes, i probablement recorri tota la "pleta" on s'ubica el poblat d'aquesta fase.

Malgrat que totes aquestes edificacions fóren utilitzades durant els segles VII i VI a.n.e., existeixen indicis que la seva construcció pugui ésser de cent anys abans, com així ho indica una datació absoluta del 750-120 a.n.e. d'un dels talaiots.

A la segona fase de Son Fornés corresponen tres vivendes completes i restes d'altres tres. En aquest moment el talaiots ja estaven derruïts i la muralla havia perdut la seva funció original, doncs el poblat s'havia extès fora del recinte antic. Sembla ser que les característiques d'aquest període post-talaiòtic foren forjant-se des de finals del segle VI i al llarg del segle V, definit-se clarament ja en els segles IV i III a.n.e., cronologia a la qual pertanyen les vivendes d'aquesta època.

La tercera fase correspon als inicis de la romanització, de l'illa de Mallorca, en concret els segles II i I a.n.e. Totes les edificacions d'aquesta época reaprofiten com a fonaments les estructures anteriors, encara que les noves vivendes s'adapten a noves necessitats. Actualment resulta impossible precisar si aquestes estructures formen part d'un poblat organitzat o be si constitueixen una propietat rural. Els materials arqueològics del nivells més moderns de totes les estructures ens informen que el jaciment es va seguir freqüentant durant les fases imperial i tardo-romana (segles I a IV d.n.e.), tot i així no podem parlar de poblament en mancar estructures que s'associen amb aquests materials.

El jacimient de Son Fornés

El predi de Son Fornés està situat a una distància de 2,5 kilòmetres de Montuïri. En el km. 4 de la carretera local que va fins a Pina, a la dreta, hi ha un camí particular que porta fins a un petit pujol ple d'ullastres, lledoners i llentiscles on es troba el jaciment. **(Fig. 3)**

El jaciment presenta una superfície aproximada d'unes dues hectàreas (2,81 quarterades). Per tota la "pleta" s'hi troben disseminats nombrosos vestigis arqueològics, sobretot a la part sudoest de la mateixa. Les excavacions s'iniciaren precissament en aquest sector i, fins el moment, cobreixen una desena part del total de la superfície.

Des de Son Fornés es veu Montuïri. Es tracta d'un municipi de 40 km2 i amb una població de 3.000 habitants que es dediquen bàsicament a l'agricultura i a la ramaderia. Probablement Montuïri es formà en época romana degut a una agregació de les poblacions indígenes circumdants com Es Velar de Sa Torre, Sabó, Mianes i el mateix Son Fornés.

LA FASE TALAIOTICA AL POBLAT DE SON FORNES

En la zona excavada del poblat talaiòtic de Son Fornés es distingeixen tres tipus d'estructures arquitectòniques: la muralla, dos talaiots i cinc cases o unitats domèstiques.

En primer lloc es varen construir els talaiots i la muralla que tancava el recinte on s'establiria la comunitat. Per aquesta tasca s'aixecaren murs de més d'un metre de gruix, utilitzant grans blocs de pedra. Posteriorment, s'edificaren les cases adaptant-se a l'espai creat per aquelles estructures col·lectives i aprofitant part dels seus murs.

Els talaiots

A Son Fornés s'han excavat dos talaiots.

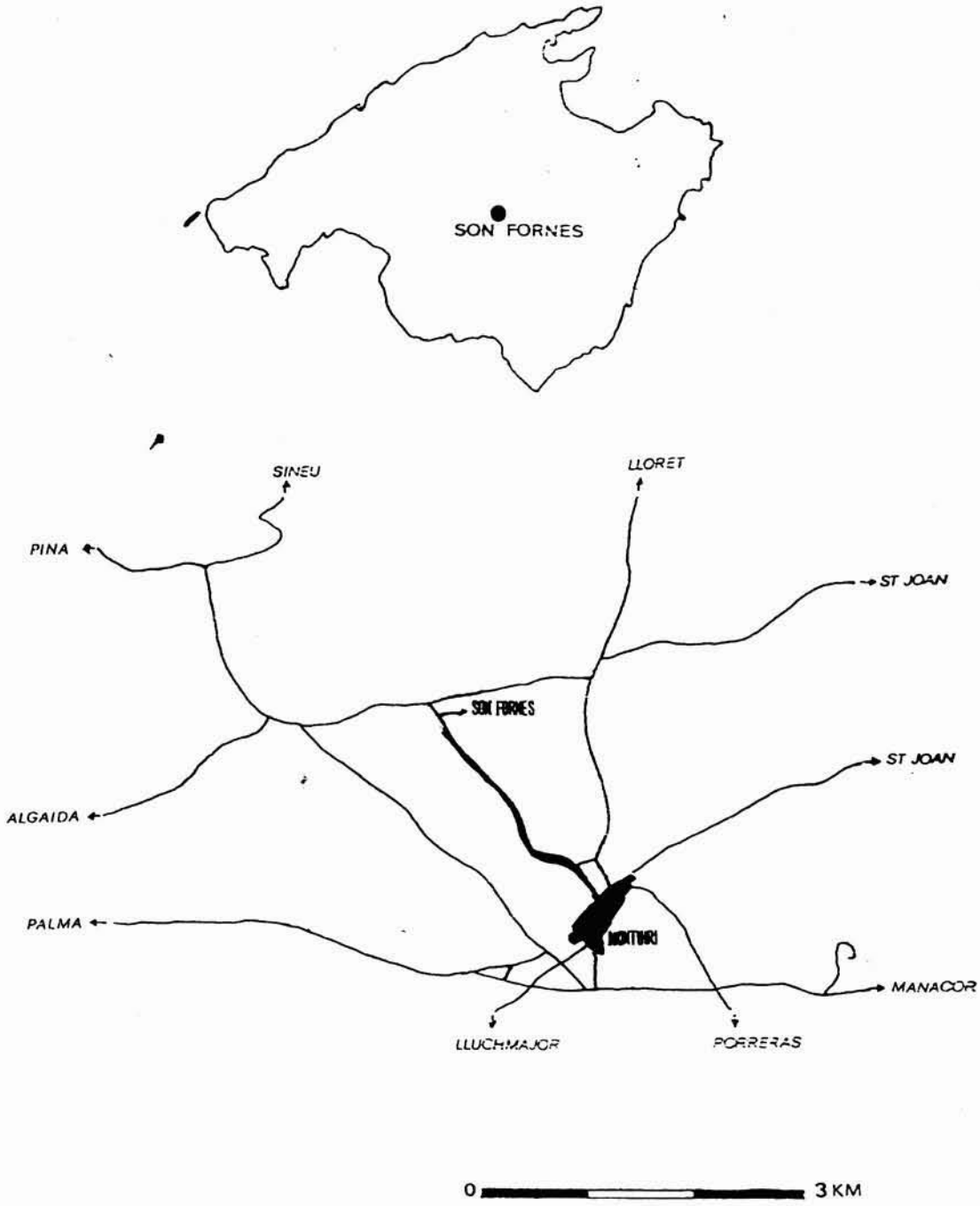

Fig. 3. Localització i accés al poblat de Son Fornés desde Montuïri.

Talaiot 1

Aquest talaiot de planta circular és el més gran de tots els excavats a l'illa, ja que supera els 17 m. de diàmetre. Està situat a l'extrem sudoest del poblat. Presenta un aparell murari de doble parament reomplert per materials diversos (sorra i pedra) que ajudaven a reforçar l'estructura de la construcció. El parament extern està fet a base de blocs de calcàrea rectangulars quasi monumentals, col·locats a sec en filades horitzontals. En canvi, les pedres de la paret interna del talaiot són de menor grandària i estan toscament treballades i disposades irregularment.

Per una porta emmarcada per tres blocs monolítics, s'accedeix a un corredor recte i enllosat d'una llargària de cinc metres (**Fig.4-A**) que condueix a una cambra circular d'uns 6 m. de diàmetre.

En mig d'aquesta cambra s'alça una columna formada per cinc grans blocs de pedra superposats que arriben quasi als 4 m. d'alçada (**Fig.4-B**) . La seva funció era la de suport del pis superior-sostre del talaiot. Aquest pis superior era format, com l'estratigrafia ha determinat, de troncs assentats radialment sobre l'últim tambor de la columna fins a la paret del mateix talaiot, i per sobre d'aquests troncs s'hi col·locaven pedres formant un segon sòl que estaria a l'aire lliure. S'ignora, però, com s'accedia a aquest segon pis; se suposa que hi hauria una obertura que enllaçaria un pis amb l'altre mitjançant unes escales.

En el pis inferior s'hi trobaren dues llars excavades a la roca amb restes de cendra, i un mur corbat compost per tres fileres de pedres de funció indeterminada.

Dins l'aparell murari del talaiot s'obre una petita estança amb sostre de lloses planes i parets de pedres irregulars a la qual s'hi accedeix mitjançant una petita porta. La seva funció no ha pogut ésser determinada degut a l'absència de qualsevol tipus de restes, però el fet que el gruix del talaiot sigui inusual ve determinat per la voluntat de construir aquesta cambra, i per tant, aquesta hauria d'acomplir alguna funció especial dins del talaiot (**Fig. 4-C**)

La pedra de construcció era extreta de la petita pedrera que està situada en el turó del mateix jaciment, on hi ha un aflorament de la roca calcària. Sobre la roca viva es feia un solc on després s'hi introduien falques de fusta mullades d'aigua. La fusta humida es dilata i així fa que la roca s'obri. Repetint l'operació s'aconseguien els blocs. Des de la pedrera al lloc de construcció, els blocs eren arrossegats segurament per bòvids ja sobre trineu, ja sobre troncs rodolants, o ja lliscant sobre un sòl de petites pedres rodones preparat per a aquesta operació (**Fig. 5**)

Un cop extretes les pedres, a l'hora de construir el talaiot, es disposaven aquestes en cercle doble (extern i intern) al voltant d'un bloc central d'on s'enlaira la columna. La resta de blocs, tant externs com interns, es col·loquen sobre els primers gràcies a rampes que s'anaven fent a l'exterior de la construcció a mesura que aquesta es bastia. La columna central s'aixeca també al mateix ritme, mitjançant el reompliment de terres entre ella i el mur intern, facilitant així l'accés des de la rampa al tambor següent. S'ha pogut calcular que el Talaiot 1 es podria construir en dos mesos gràcies a l'esforç de 40 ó 50 individus en un règim social de cooperació (**Fig. 6**)

Analitzant les restes materials presents a l'interior del Talaiot 1, s'ha pogut determinar que aquest era un espai comunitari d'esquarterament d'animals (especialment porcs i bous), que posteriorment es distribuien a les distintes vivendes i que també es podien consumir parcialment, amb motiu de festes, dins del propi talaiot. També s'hi emmagatzemava i des del pis superior es vigilava el territori.

Talaiot 2

Està situat a 28 m. a l'est del Talaiot 1. Té la mateixa planta que l'anterior amb la diferència que aquest és de menor grandària (12 m. de diàmetre màxim aprox.) i li manca el corredor d'accés. Així, l'entrada es realitzava des del sostre mitjançant esglaons adossats a la paret interna. L'altra gran diferència és el seu ús dins la dinàmica de la comunitat. Hi manca ceràmi-

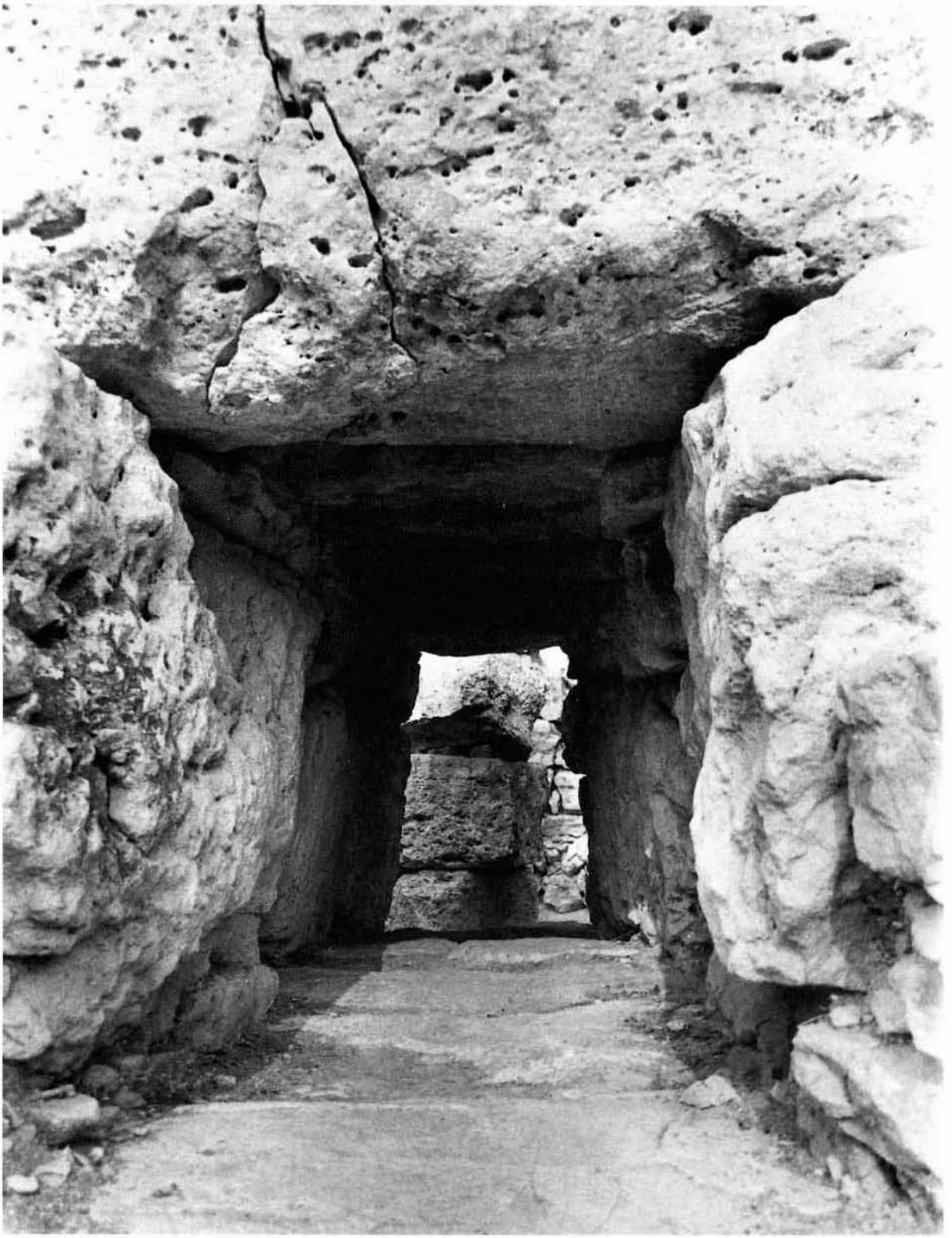

Fig. 4-A. Detall del corredor d'accés a la cambra principal del talaiot.

Fig. 4-B. Vista del interior del talaiot 1. S'observen els cinc tambors de la columna central i el parament intern.

Fig. 4-C. Corredor d'accés vist des de l'interior del talaiot.
A la dreta s'observa l'obertura d'entrada a la petita cambra contruïda dins del parament.

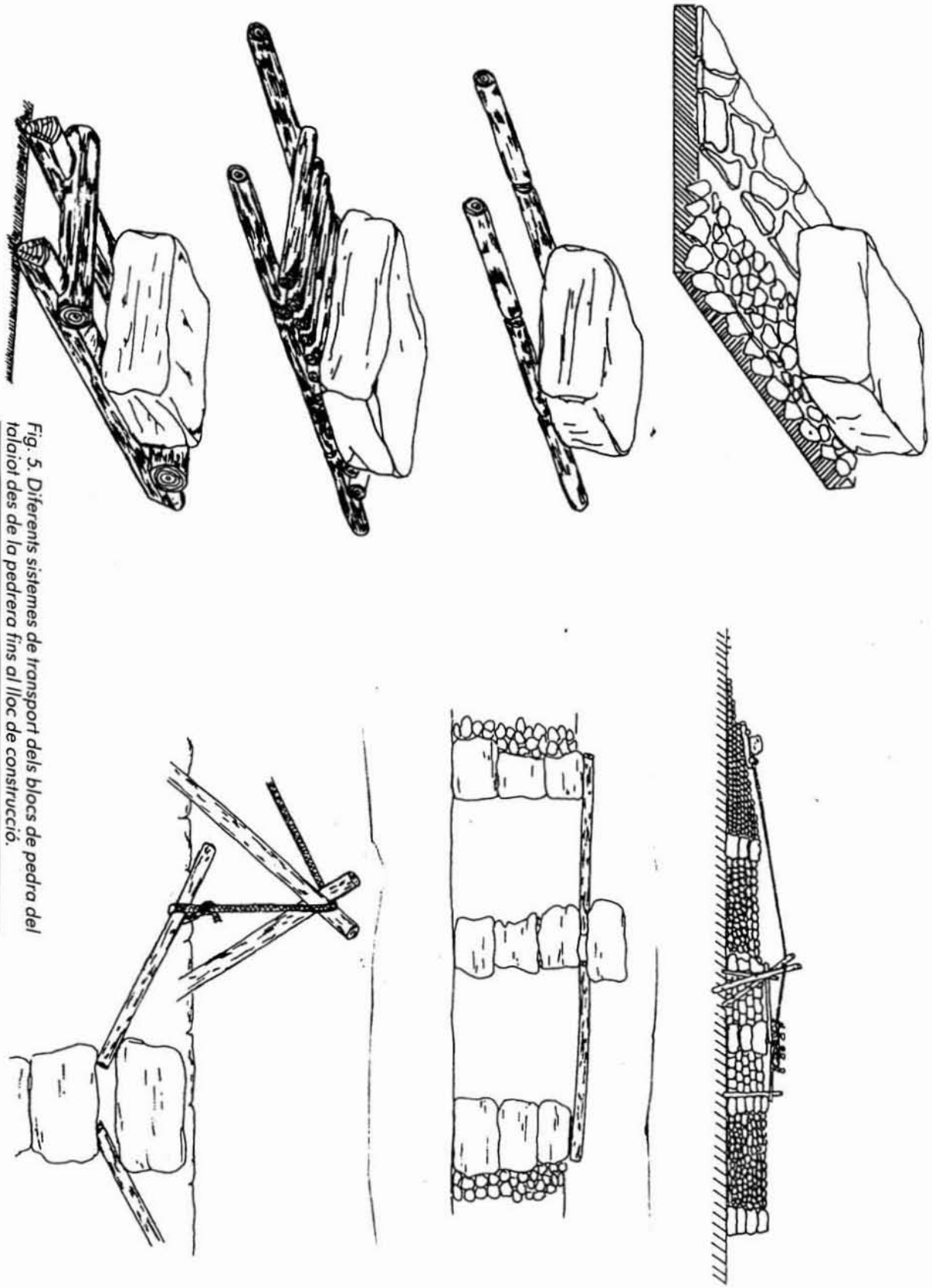

Fig. 5. Diferents sistemes de transport dels blocs de pedra del talaiot des de la pedrera fins al lloc de construcció.

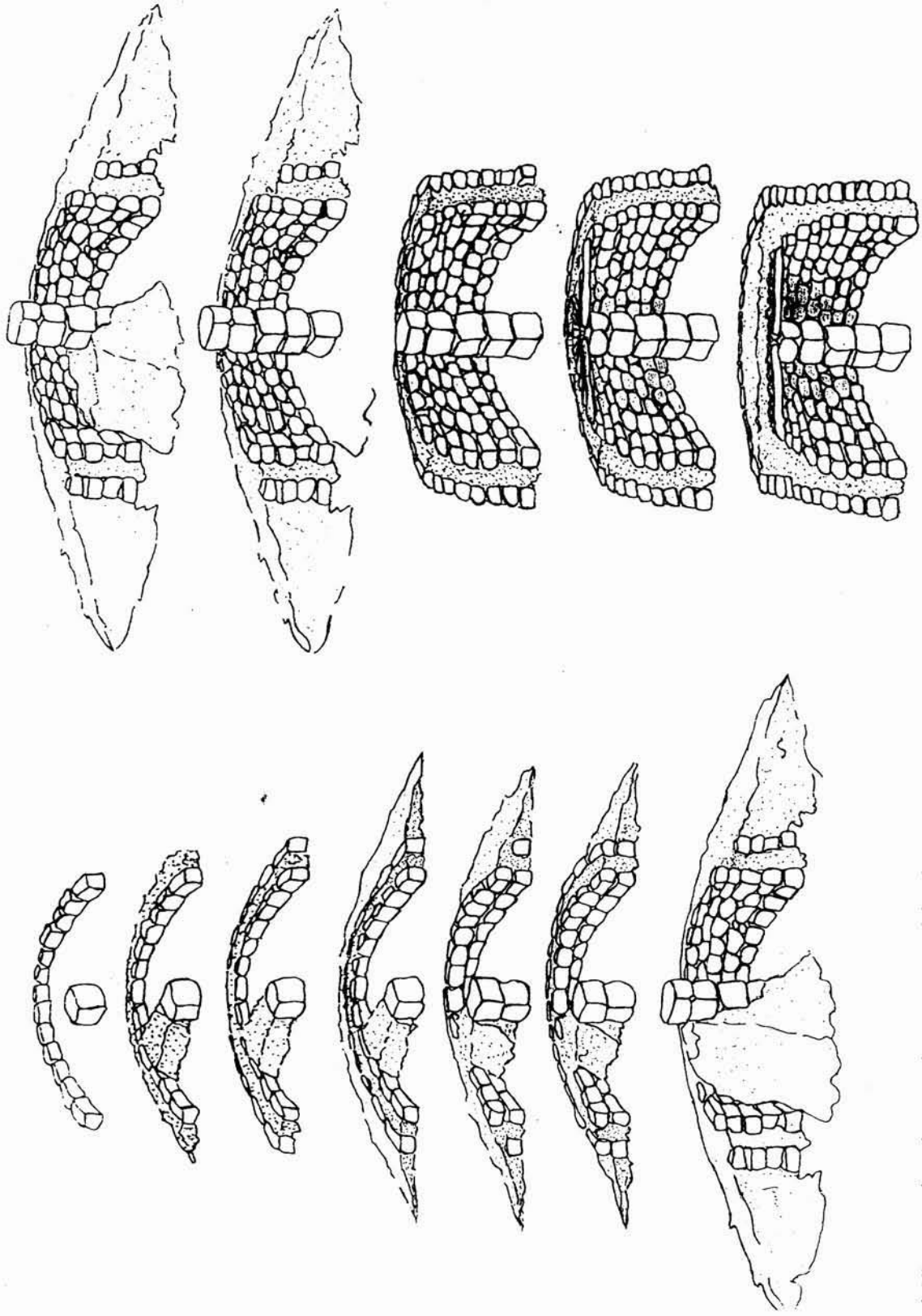

Fig. 6. Hipòtesi sobre el procés de construcció dels talaiots.

POBLAT TALAIÒTIC DE SON FORNÉS: 1000 A.C. - 100 A.C. (Guia de les excavacions 1975-1988)

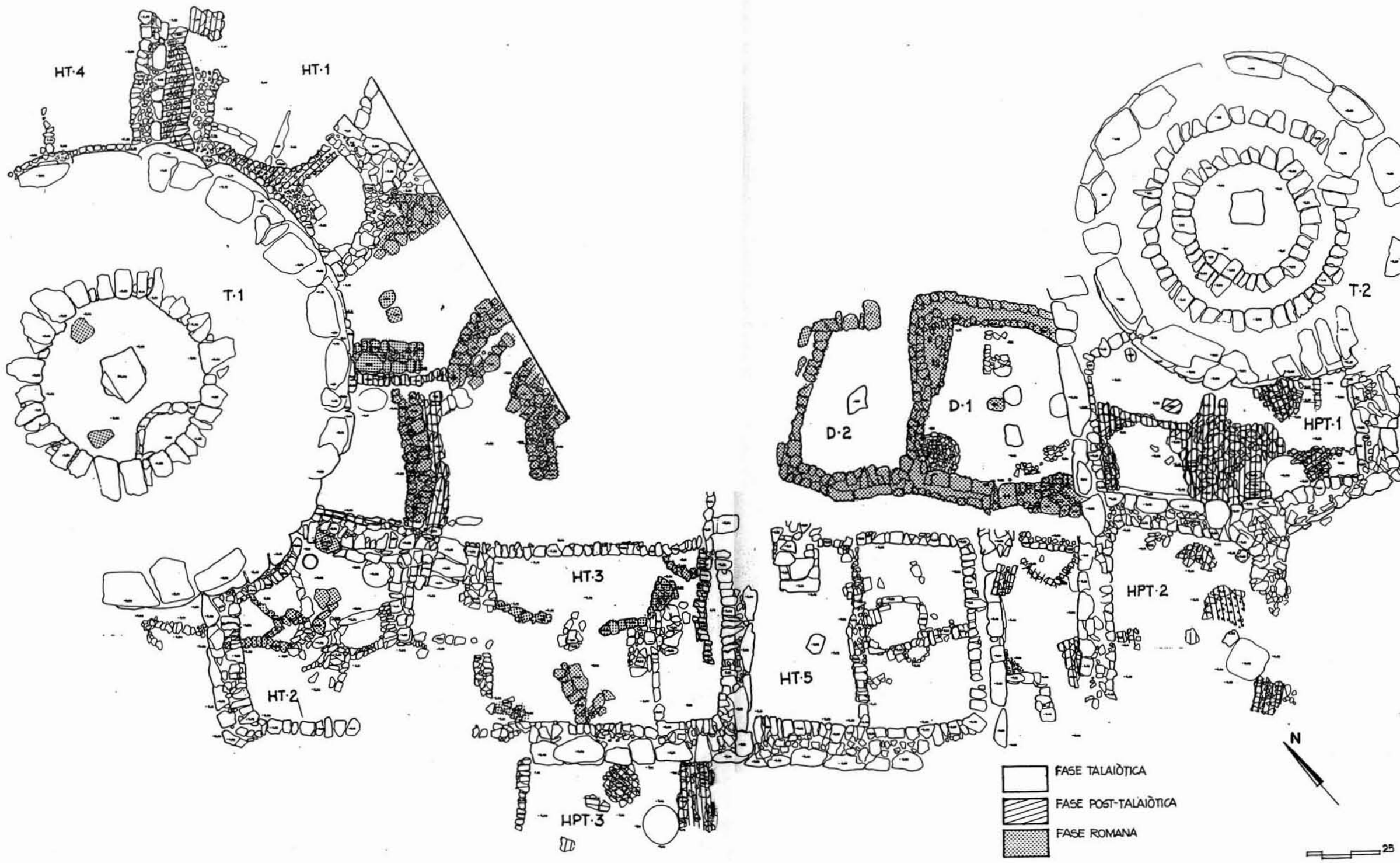

Planta de la zona excavada de Son Fornés.

ca d'emmagatzamatge, restes de bestiar i estructures de manteniment. Això, junt amb la presència d'un tipus de copes exclusiu d'aquest talaiot, ha permés de suggerir que aquest edifici no té la mateixa funció que el talaiot 1, però si s'ha de relacionar amb alguna activitat social del grup, probablement de caire ritual **(Fig. 7)**

Les vivendes

Presenten un seguit de característiques comunes. En primer lloc podem dir que les cases 1, 2, 3, 4 i 5 apareixen articulades al voltant del talaiot 1 i la muralla, i que aquests dos elements esdevenen l'eix principal de la seva distribució. En segon lloc, estan formades per estructures de manteniment (llar, cisterna, lleixes i fornícules) i per un equip domèstic constituït per ceràmiques poc variades en la seva tipologia, i diversos instruments de producció fets de pedra i os.

Altres característiques generals són:

-El sòl està format per la pròpia roca natural.

-Els murs estan construïts amb pedra des del sòl fins la teulada.

-La tècnica de construcció és l'anomenada de paret seca.

-Les teulades estan fetes amb troncs, branques i fang.

Un cop citades aquestes característiques cal dir que les cases es troben grupades en dos sectors, la 1 i la 4 al nord del talaiot 1 i la 2, la 3 i la 5, al sud.

Casa 1

Té una planta de forma arronyonada i de petites dimensions, connectada amb l'entrada del talaiot.

En un angle de la casa s'hi troba una llar rectangular delimitada per sis pedres construïda a base de capes refractàries de galets i bocins de ceràmica, com és usual a les llars talaiòtiques de Son Fornés.

Al centre de la casa hi ha una lleixa per recolzar-hi les ceràmiques i empotrada en un mur s'hi troba una fornícula alveolar pavimentada.

Casa 4

La continuada reutilització d'aquesta vivenda en períodes posteriors al talaiòtic i el seu mal estat de conservació han estat els factors que no han permès d'indentificar estructures de manteniment.

Casa 2

En ser més gran, aquesta vivenda presenta una columna central que té la funció de sostenir la teulada. Les estructures de manteniment es concentren en l'espai que es troba entre la columna i els murs. Això ha fet pensar que aquesta zona era el centre de les activitats d'emmagatzematge, producció i consum de la família.

Entre les estructures de manteniment destaquem una llar i una cisterna excavada al sòl natural del terreny, de forma hemisfèrica, que té una capacitat per contenir uns 400 litres.

L'escala situada a l'est de la casa, probablement constituïria el seu accés.

Casa 3

Aquesta vivenda presenta en els seus nivells talaiòtics una gran destrucció degut a la seva reutitització i acondicionament en períodes posteriors. Unicament una tercera part del total de la casa va conservar materials d'aquesta fase. Conserva una base de columna, dues plataformes planes i un seguit de pedres alineades d'incerta funció.

Casa 5

L'accés a aquesta vivenda es realitza a través d'una escala formada per quatre esglaons i el seu interior està dividit en dues estances de dimensions similars. A l'estança de l'est trobem un envà, amb una fornícula per guardar ceràmica (la qual va aparèixer al seu interior) i la llar, adossada a una paret.

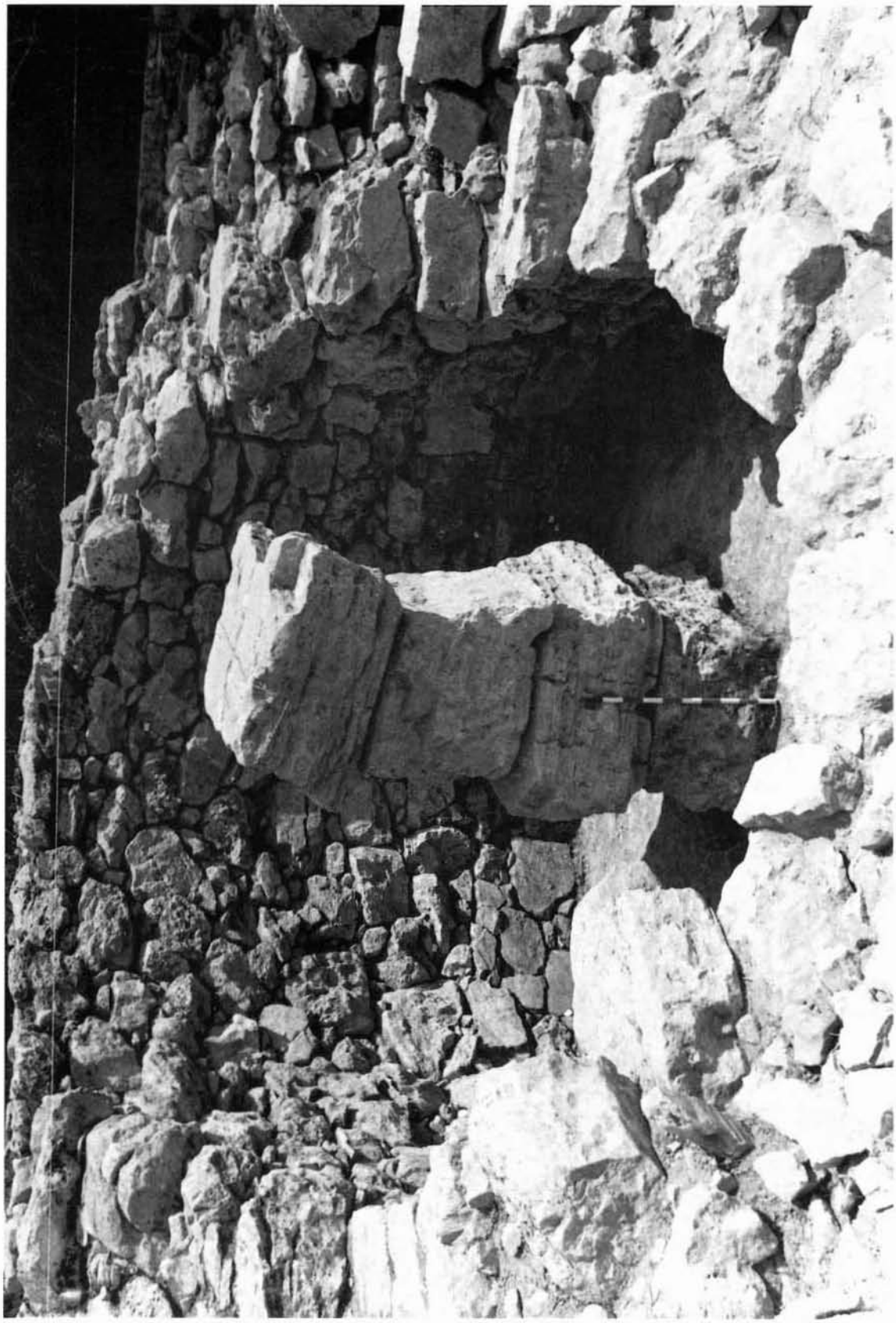

Fig. 7. Interior del talaiot 2

ECONOMIA I SOCIETAT A LA FASE TALAIOTICA

Sempre s'ha relacionat el talaiot amb una necessitat defensiva, donada la fortalesa i monumentalitat que li són pròpies: enormes blocs de pedra, gran alçada, gruix de les parets, i pis superior com una terrassa per a la vigilància. Tot això, complementat per una muralla de característiques semblants, convertiria el talaiot en un excel·lent torre de guaita i defensa fàcilment visible en una topografia de petites elevacions de terreny. Però, les excavacions han demostrat que en l'interior dels talaiots es realitzaven altres activitats de gran trascendència per a la comunitat. Així, aquesta zona constituïa un centre de reunió comunitari, potser amb caràcter polític i/o social (probablement festiu), on es menjava (segons documenten les fogueres i restes d'aliments), s'emmagatzemaven aliments i líquids (com indiquen les grans vaixelles de ceràmica) i s'efectuava la matança i repartició de la carn del porc i, en menor mesura, del bou, entre les famílies del poblat. Aquest punt, com es veurà més endavant, és de fonamental importància per entendre l'organització social de la comunitat.

Les cases tenien una funció completament diferent: era en elles on, malgrat la seva petita grandària, s'hi cuinava , s'hi menjava, s'hi dormia i on s'hi realitzaven certes tasques relacionades amb la producció econòmica, com la fabricació d'eines de treball. A cada casa hi són presents tots els elements necessaris per a la vida d'una família. Així, trobem llars de foc, indispensables per a les tasques culinàries, i fonts de llum i calor. A les seves proximitats es distribueix gran part de la vaixella de l'època: vasos de ceràmica de formes diferents segons la funció que realitzessin en la preparació, conservació o distribució dels aliments -olles, bols, vasos de forma troncocònica i àmfores *pithoides* i altre peces grans per l'emmagatzamatge d'aigua i altres productes **(Fig. 8)**

En aquella època no hi havia aigua corrent, anar fora de la casa a cada moment per tal d'obtenir-la resultava massa feixugós. Com a solució a aquest problema, els habitants de Son Fornés construïren dins de les vivendes uns dipòsits o cisternes on poder emmagatzemar aigua per a varis dies. En aquelles cases on no trobem pas aquests dipòsits, la seva funció queda igualment satisfeta per un major percentatge de grans contenidors ceràmics, com les àmfores *pithoides*.

A les cases no només es cuinava, també es menjava, com ho demostra el gran nombre de restes alimentaris d'ovelles i cabres, les quals només s'esquarteraven a les cases, a diferència dels porcs. En la dieta alimentària també s'inclouen vegetals, ja fossin cultivats expressament o recol·lectats en estat silvestre segons la temporada. En la mateixa vivenda es processaven aquestes llavors i fruits per al seu consum immediat, utilitzant estris de pedra com els molins, picadors i morters. A més a més de la pedra, trobem a les vivendes utensilis d'os, com els punxons, idonis per perforar les pells d'animals (les quals servirien per confeccionar la roba).

Una vegada analitzat el poblat talaiòtic passarem a veure, des d'una perspectiva general, les caracteréstiques econòmiques i socials dels habitants de Son Fornés.

La ramaderia sembla ser, segons les evidències que posseïm, l'activitat econòmica fonamental. Les espècies predominants eren els porcs, les ovelles, els bòvids i les cabres. L'aprofitament era diferent segons els casos . Així, les cabres i els porcs eren sacrificats en edat primera, com demostra la presència majoritària de restes d'animals joves, essent utilitzats com a recurs càrnic. En canvi, el predomini d'adults entre les ovelles i els bòvids constitueix un indici de la seva utilització en l'obtenció de productes com la llet i la llana al marge de la carn. En conjunt, els animals no aportaven únicament aliment, sinó també d'altres primeres matèries fonamentals com el combustible, la llana, el cuir i els cordatges. L'activitat ramadera a Son Fornés estava orientada de forma racional i basada en uns profunds coneixements tant del medi com de les pròpies bèsties.

Malgrat que la documentació arqueològica ha resultat fins ara escassa en relació a d'altres activitats econòmiques, és molt possible que la dieta alimentária es complementés amb productes d'una agricultura poc desenvolupada i

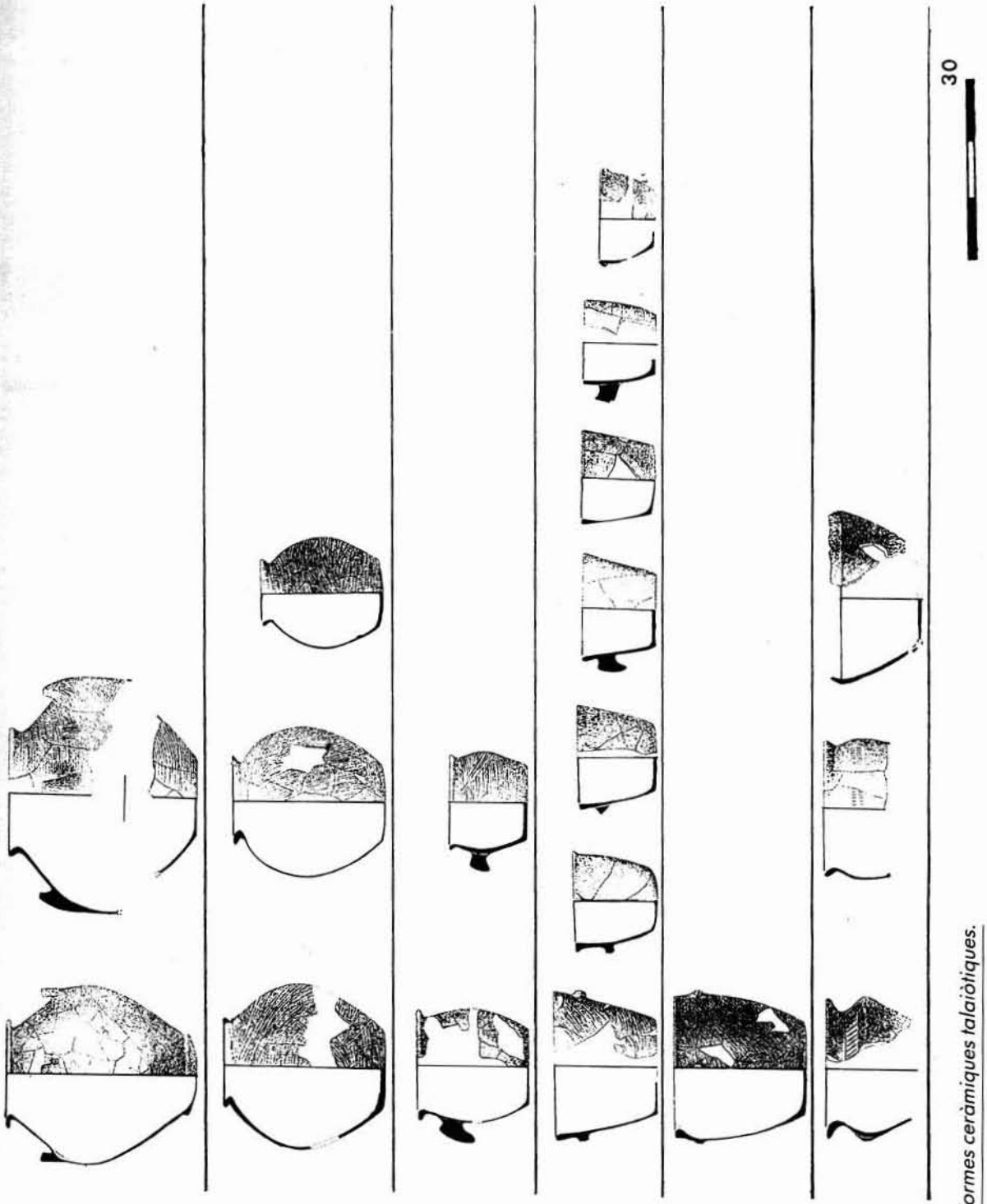

Fig. 8. Formes ceràmiques talaiòtiques.

de la recol·lecció. La cacera, fins ara, no està documentada.

Al marge de les activitats vinculades a l'obtenció d'aliments, els habitants de Son Fornés feien d'altres tipus de treball com són els constructius i la producció de ceràmica i eines de treball.

L'edificació de les grans construccions del poblat, com els talaiots i la muralla exigiren la cooperació d'un elevat nombre d'individus de la comunitat o, fins i tot, la mobilització de grups més amplis. Conseqüentment, la seva realització comportaria una certa planificació i organització prèvia. En canvi, les vivendes, com hem vist, podien haver estat edificades tan sols pels membres de les diferents famílies.

L'estudi de les restes ceràmiques i d'altres estris de treball ha permès de constatar la inexistència d'un artesanat especialitzat, ja que no s'ha trobat cap espai exclusivament relacionat amb la fabricació de la ceràmica, i a més a més, hi ha una gran variabilitat de grandàries i formes, encara que la funció de les peces sigui la mateixa.

Com s'ha vist, el comportament dels talaiots és diferent al de les vivendes. En aquests se centraven les activitats comunitàries i les relacions socials que cohesionaven als habitants del poblat, conferint-los-hi el caràcter de comunitat.

La comunitat talaiòtica de Son Fornés és una societat bàsicament igualitària on comencen a trobar-se certs indicis de jerarquització. El control i l'organització podria trobar-se en algun o alguns membres del grup, però no hi ha dades per considerar que s'apropiaven dels treballs dels/les seus/seves companys/nyes o bé dels recursos estratègics no vinculats a la producció.

LA FASE POST-TALAIOTICA AL POBLAT DE SON FORNES

La fase que anomenem "post-talaiòtica" apareix ben definida en el segle IV i es perllongà fins el segle II a.n.e., moment en què es comencen a detectar els primers contactes amb el món romà.

Aquesta fase es reconeix per un seguit de canvis importants. En primer lloc, assistim a una reestructuració del poblat que va acompanyada de la introducció de noves tècniques arquitectòniques i d'un nou concepte de l'espai domèstic. En segon lloc, observem com la població de Son Fornés ha passat de ser una comunitat autosuficient i "tancada" a ser un grup amb certes relacions amb l'exterior, que els permeteren d'adquirir alguns dels productes que el comerç mediterrani del moment podia posar a la seva disposició. Aquests contactes amb l'exterior ens indiquen que la comunitat de Son Fornés ha experimentat un procés evolutiu cap a una major complexitat social.

El poblat

Els habitants de Son Fornés aprofitaren les restes de les antigues estructures o bé acaben de liquidar-les totalment a fi de construir-ne altres de noves.

D'altra banda, com dèiem, noves tècniques constructives i noves idees sobre l'espai domèstic s'han esdevingut. Des del punt de vista de les tècniques arquitectòniques podem destacar la tendència a construir cases amb els angles arrodonits, en front dels angles rectes de les habitacions talaiòtiques, i la utilització de tàpia recolzada damunt d'un sòcol de pedra per construir les parets.

Respecte al nou concepte d'espai domèstic cal remarcar que les antigues vivendes talaiòtiques, són substituïdes per vivendes una mica més grans i amb una organització interna més complexa, amb cel·les separades per envans, de manera que es constata una compartició arquitectònica funcional. La nova estructuració preten organitzar l'espai habitable de la vivenda a l'entorn d'un pati exterior. Aquest canvi altera tota la fesomia de la casa, doncs la nova articulació obliga a disposar d'elements accesoris pel sosteniment del sostre, el qual tindrà ara vessants que convergiran cap al pati a fí d'aprofitar la pluja, que omple un cisterna, sovint situada en aquest espai obert. Desgraciadament no tenim elements suficients a les vivendes post-talaiòtiques per parlar del tipus de ma-

terials usats per a cobrir les cases. No obstant, podem pensar que en la seva confecció s'empraren troncs, ramatge i fang, com a les cases talaiòtiques.

Finalment podem parlar també de canvis en els instruments de producció, les estructures de manteniment (llars enllosades, patis pavimentats, etc...) i en l'equipatge domèstic (essencialment vaixella ceràmica), més variat i d'acord a les noves necessitats sorgides a la comunitat **(Fig.9)**.

Casa post-talaiòtica 1

Està adossada al parament Sud del Talaiot 2 i és la millor conservada de totes les post-talaiòtiques. Té una planta de tendència rectangular, i està constituïda per un pati obert envoltat per quatre petites dependències.

Atravessant l'accés situat a l'extrem sud d'un dels murs de la vivenda, ens trobem amb un vestíbul de dimensions reduïdes i delimitat per dos envans que actuen com a sistema de sostenimment del sostre d'aquest sector de la casa. Es conserva al costat de la porta una petita finestra. A continuació d'aquest vestíbul, trobem un ampli pati obert curosament enllosat. A l'esquerra del pati hi ha una cisterna i a la dreta una llar semicircular. Als extrems del pati es troben dues pilastres que són el punt de recolzament del voladís del sostre de les dues habitacions que es troben al fons de la vivenda, separades per un envà, a les quals s'accedia des del pati. D'aquestes dues habitacions, la de la dreta, com indiquen els seus molins fixes, estaria dedicada a la producció de farina.

La ceràmica de la casa post-talaiòtica 1 és molt abundant i inclou formes diverses com a contenidors de tamany mig (olles, i bols) i petit (fonamentalment vasos), encara que hi manca grans recipientes d'emmagatzematge.

Són nombroses les restes alimentàries concentrades sobretot en el sector Sudest de la casa **(Fig. 10)**

Casa post-talaiòtica 2

Està situada al Sud de l'anterior, i malauradament només conserva, degut a l'erosió, la seva meitat Nord. La planta és de forma rectangular amb tendència romboidal i amb els angles arrodonits. Conserva les restes d'un enllosat, una columna central, per a la sustentació del sostre i una cisterna situada, probablement, en un pati intern.

Les troballes fetes en aquesta vivenda són exclusivament restes ceràmiques i alimentàries molt fragmentades, reunint les mateixes característiques que la vaixella procedent de la casa anterior.

Casa post-talaiòtica 3

Aquesta casa es troba clarament situada fora del recinte delimitat per la muralla talaiòtica i, aprofita les restes del seu parament extern per a construir la capçalera de la vivenda. D'aquesta paret surten, perpendicularment, dos murs paral·lels que configuren una planta rectangular.

L'entrada de la vivenda està derruïda. A l'interior es poden observar encara les restes, molt degradades, d'un enllosat, dues bases de columna situades en línia sobre l'eix longitudinal de la casa i una estructura d'emmagatzematge indeterminada, probablement una altra cisterna.

La ceràmica sembla ser un xic posterior a la de les habitacions citades anteriorment.

ECONOMIA I SOCIETAT A SON FORNES A LA FASE POST-TALAIOTICA

Al llarg del temps, la població de Son Fornés va anar canviant de costums i va anar introduint aspectes nous tant en les seves relacions internes, com en les seves relacions amb el medi que l'envoltava.

Aquestes transformacions es detecten a través de les restes materials recuperades mitjançant l'excavació arqueològica. Alguns canvis ja els hem comentat en parlar del nou plantejament del poblat a la fase post-talaiòtica. D'altres no són directament observables a partir

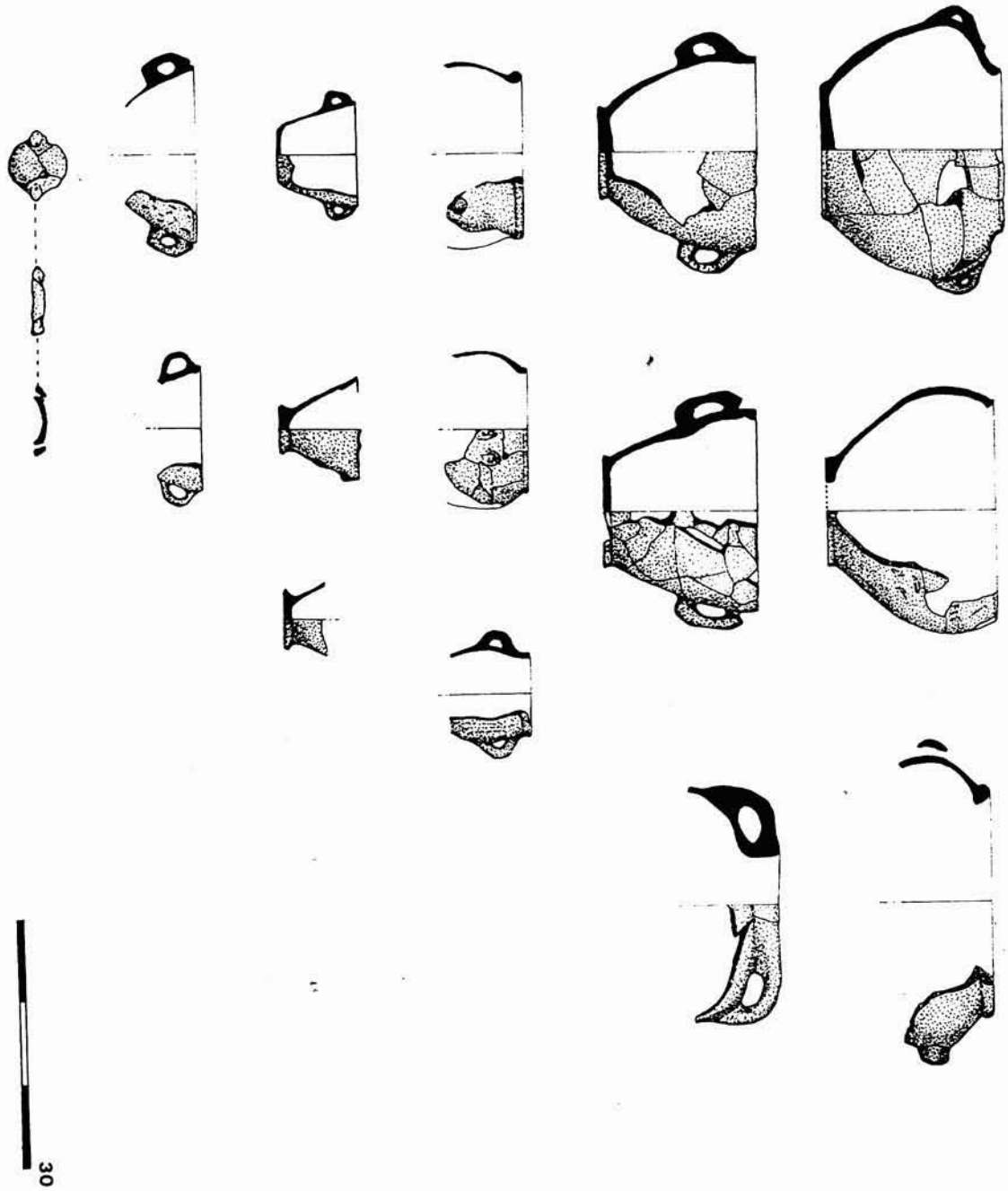

Fig. 9. Algunes formes ceràmiques post-talaiòtiques.

Fig. 10. Vista parcial de la casa post-talaiòtica 1

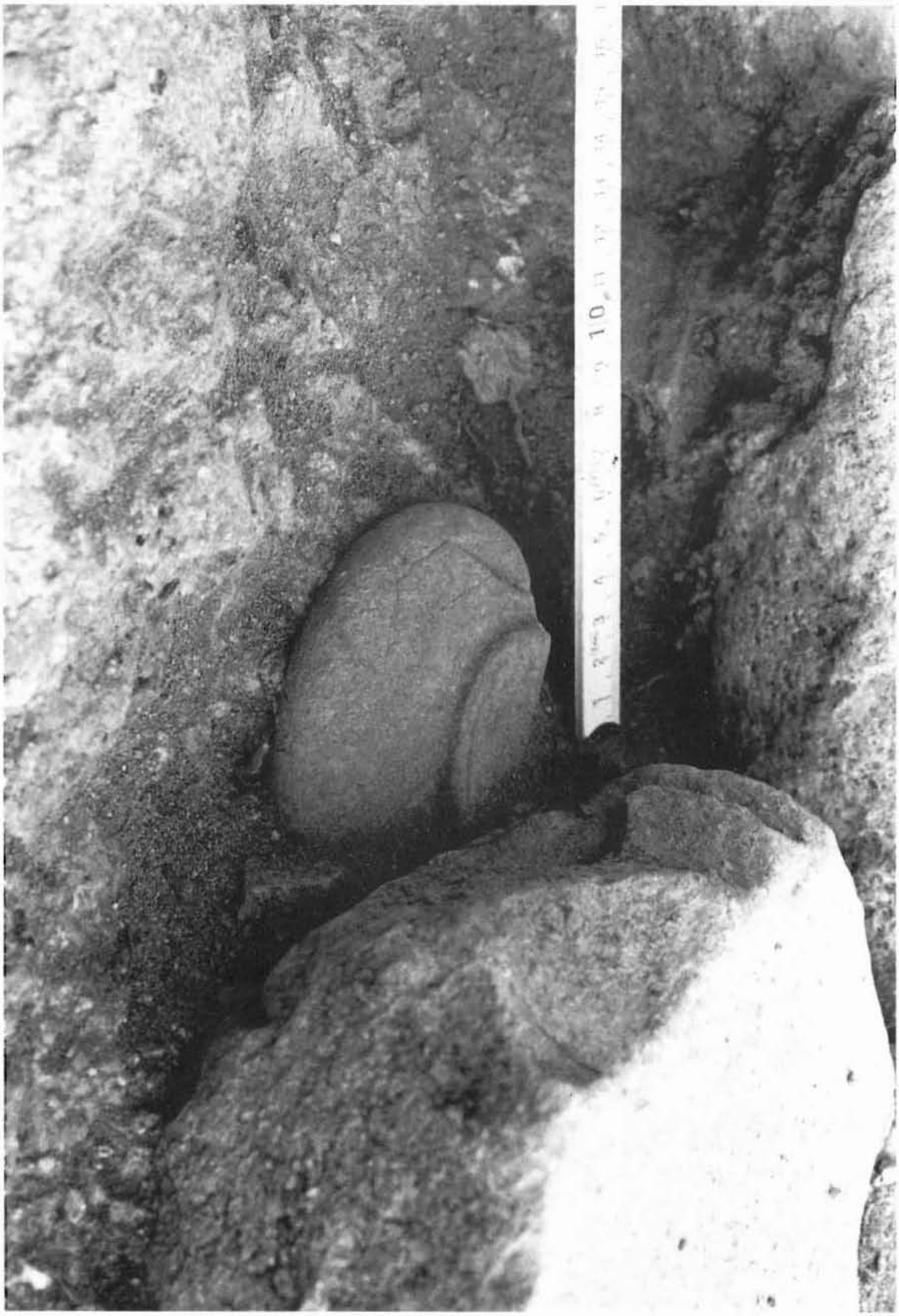

Fig. 11. Troballa d'una ceràmica feta a torn durant el procés d'excavació. Es tracta d'una importació possiblement d'Eivissa.

d'una visita al jaciment i la seva detecció és fruit d'una treballada tasca d'estudi al laboratori. Gràcies a aquests estudis sabem que la comunitat talaiòtica de Son Fornés, que haviem qualificat d'igualitària i amb unes bases econòmiques centrades, quasi exclusivament, en la ramaderia, evoluciona cap a una societat més complexa, amb unes bases econòmiques més àmplies, centrades no només en la ramaderia, sinó també en l'agricultura. Aquest aspecte queda evidenciat per la troballa instruments de producció i d'estructures de manteniment relacionades amb aquesta activitat.

D'altra banda, el seu procés evolutiu permet a la comunitat de Son Fornés d'accedir a alguns productes dels circuits comercials de la Mediterrània Occidental. És així que, a la fase post-talaiòtica, comencem a detectar en el poblat les primeres importacions, procedents de l'illa d'Eivissa. Els materials importats permeten pensar en un inici de comerç de productes bàsics (oli i vi) i certs objectes que, en el context de Son Fornés podríem qualificar de luxe **(Fig. 11)**.

LA FASE ROMANA DE SON FORNES

En el transcurs del II a.n.e. es produí a Son Fornés un fort canvi cultural producte del contacte del món indigena amb l'ésfera del comerç romà.

Aquest canvi vindria constatat per una ordenació de l'assentament molt propera a la urbanística indígena romanitzada. A tota l'àrea excavada s'observa un reacondicionament del poblat, aprofitant-se construccions anteriors que havien resistit el pas del temps. De qualsevol manera, no es pot saber si ens trobem davant d'un poblat organitzat o bé d'una propietat rural.

A més de les variacions en l'ordenació urbanística del poblat es constata també un canvi en la funció de les habitacions. Si en època talaiòtica veiem que cada vivenda reunia totes les condicions necessàries per a residir-hi, en la fase romana no s'han detectat les estructures de manteniment pròpies d'una vivenda (llars, cisternes, etc..) i, en canvi, algunes podrien definir-se com a unitats d'emmagatzematge (vi i oli), lleixes, o llocs de producció en relació amb l'agricultura (mòlta de gra) i la ramaderia (probables corrals o corts).

Les activitats econòmiques bàsiques serien l'agricultura i la ramaderia, les quals es veurien potenciades per la introducció de millores tècniques, com l'ús del ferro, en els utensilis agrícoles.

Els contactes anteriorment esmentats amb l'esfera del comerç romà es constaten per l'aparició de grans quantitats d'àmfores romanes, destinades al transport de vi i oli. Aquestes àmfores provindrien majoritariament del Sud d'Itàlia, zona amb la que Son Fornés mantindrà en aquesta època, una forta relació comercal.

Al marge del comerç de vi i oli, trobem altres indicis de l'activitat comercial per la presència de ceràmiques de luxe romanes (campaniana, sigil·lata aretina, etc...), que es diferencien clarament de les ceràmiques de producció local, molt més tosques i de menor qualitat, que s'empraven en tasques quotidianes, com l'emmagazematge o com a estris de cuina.

Del conjunt de materials d'època romana trobats en el jaciment, podem avançar una cronologia que abastaria des del s.II a.n.e. fins el s. IV d.n.e. **(Fig. 12)**

Fig. 12. Fragment ceràmic d'època tardo-romana amb representació de rostre humà.

DIRECCIÓ DE LES EXCAVACIONS:

- *Vicente Lull Santiago* (Professor Titular de Prehistòria de la U.A.B.)
- *Mª. Encarna Sanahuja Yll* (Professora Titular de Prehistòria de la U.A.B.)

EQUIP INVESTIGADOR:

- *Eulàlia Colomer i Solsona* (Llicenciada en Filosofia i Lletres, Secció Prehistòria, per la U.A.B. i Becària del Programa de Formació d'Investigadors de la Generalitat de Catalunya)
- *Francesc Fabrés i Saburit* (Llicenciat en Filosofia i Lletres, Secció Història Antiga, per la U.A.B.)
- *Sylvia Gili Suriñach* (Llicenciada en Filosofia i Lletres, Secció Prehistòria per la U.A.B.)
- *Cristina Rihuete Herrada* (Llicenciada en Geografia-Història per la U.B. i Becària del Programa de Formació d'Investigadors de la Generalitat de Catalunya)
- *Lluís Vila i Bonamusa* (Llicenciat en Geografia-Història per la U.B.)

COL·LABORADORS/ES:

- *Jane Buikstra* (Anàlisis de restes osteològics humanes. Universitat de Chicago)
- *Victor Bulet* (Llicenciat en Geografia-Història per la U.B.)
- *Rowena Gale* (Analista d'Antracologia. Andover)
- *Esther Hachuel Fernández* (Professora associada de Prehistòria de la U.A.B.)
- *Vicens Marí i Costa* (Llicenciat en Geografia-Història per la U.B.)
- *Noël Siver* (Restauradora i Conservadora. Londres)
- *Servei de datació per triti i carboni de la U.A.B.*
- *Martin Jones* (Análisis Paleocarpològiques. Universitat de Cambridge).